

Nőies nők és a Kádár-korszak tilalomfái

Takács Róbert
2010. február 20. 17:02

Középpontban a cenzúra, 1956, erőszakos tsz-szervezés, leszbikus szerelem – és mindez a Kádár-rendszerben. Makk Károly filmje 1982-ből és C. Molnár Emma magyarázata az fn.hu-n.

Az előző rendszer sajtó- és kiadáspolitikáját gyakran szokás könnyedén elintézni annyival, cenzúra volt, mit kell ezen ragozni. Aztán kezünkbe kerül Galgóczi Erzsébet 1980-ban megjelent Törvényen kívül című kisregénye, megnézzük Makk Károly e könyv alapján készült filmjét és megdöbbenve kérdezzük: mit csináltak az illetékesek a Kiadói Főigazgatóságnál meg a Filmfőigazgatóságnál, hogy ez 1980-ban, illetve 1982-ben így megjelenhetett?

EGYMÁSRA NÉZVE

Az Anno Filmklub Makk Károly Egymásra nézve című filmjét mutatta be Tolerancia Évadja keretében, majd C. Molnár Emma pszichológus beszélgetett a közönséggel a film háttéréről, illetve a nemek közti különbségekről és kapcsolatokról, a gender – az érzelmi, társadalmi nem – pszichés vonatkozásairól, megéléséről és elfojtásáról.

A színházak műsortervét, a filmforgatókönyveket, a kiadók éves terveit ugyanis elő kellett terjeszteni a megfelelő párt-és állami szerveknek jóváhagyásra, a fenti két intézményben előzetes cenzúrát gyakoroltak. A tömegkommunikációban – a szereplők az Igazság című lapnál dolgoznak, amely napilap 1956 októberében valóban megjelent(!), az 1957 nyarán halálra ítélt, majd kegyelemben részesített Obersovszky Gyula szerkesztésében – nem hoztak létre hasonló hivatalt, noha például a Szovjetunióban, Lengyelországban vagy Romániában ilyen működött.

Megkapargatja a tabukat

A pártvezetés 1957 őszén úgy határozott, a sajtó féken tartása elsősorban a főszerkesztőkön nyugalomra, vagyis az előzetes ellenőrzés feladatát delegálta az újságírókhoz. A sajtóirányítás párt- és állami szervei eközben – amennyire szűkös létszámuk engedte – igyekeztek rajta tartani a szemüket azok munkáján, míg a politikailag fontosnak ítélt kérdésekben aprólékos utasításokat is adtak.

Persze ne feledjük, hogy a kultúrpolitika, amelynek legnagyobb sakkjátékosa Aczél György volt a film bemutatásának idején, nagy furcsaságokat tudott produkálni: egyedi szempontok, személyes kapcsolatok, a pillanatnyi érdekek, nemzetközi megfontolások Kelet vagy épp Nyugat felé, egy-egy művész, szerző és a rendszer alkujának fenntartása okozhatott meglepő döntéseket. A film és a regény a korabeli szóhasználatot idézve nem kerül a „kényes témákat”, avagy „feszégeti a határokat” meddig lehet elmenni adott pillanatban adott témában a kimondhatóságot illetően. Számos ilyen, bízást tabunak tekintett kérdést kapargat meg.

Cenzné és az ura

Az egyik rögtön maga a cenzúra léte. A nyolcvanas évek közepén Hofi Géza előadásának egyik legütősebb poénja volt, hogy a múltkor ott ült a nézőtéren „Cenzné, meg az ura. Ja, a Cenzura.” A kabaré azonban a nyilvánosságnak egy olyan színtere volt, amelyre

enyhébb kimondhatósági szabályok vonatkoztak, amit „szelep funkciónak” szokás nevezni. Ki hinné, hogy a Népszabadság 1975-ben Fock Jenő leváltásakor olyasmit leírt, hogy a Csepel Autógyárban a régi kormány helyett új szervó-kormányt gyártanak. Ezt már külföldön is nagyon várnak, hiszen a régi elmaradt a követelményektől, így nem garantálta a biztonságos irányítást, és a szovjetek máris korlátlanul hajlandóak rendelni belőle.

A személycserék háttere, illetve a nemzeti függetlenség és a magyar-szovjet viszony összefüggései ugyanis a legszigorúbb tabuknak számítottak. Persze mindez a humorrovatban történt. Makk Károly azonban filmre vitt egy szerkesztőségi értekezletet, és a főszerkesztő két vitáját – beosztott újságírójával, illetve egy vezető sajtóirányítóval –, ezzel beavatta a nézőt a korabeli mechanizmusok működésébe, minthogy azok 1959 és 1982 között vajmi keveset változtak. Ritka volt az olyan újságíró mint a filmbéli Szalánczky Éva, aki fejjel rohant a falnak, és riportjában olyasmit leírt volna, hogy a közösség vezetőválasztásának jogát, ami a tsz-szervezéskor alapelv volt, ki kéne terjeszteni nagyobb közösségekre is, munkahelyekre, városokra, sőt az országra is.

Munkája során ugyanis megtapasztalhatta, mi az amiről nem, vagy csak bizonyos önkorlátozással írhat, így a megjelenés érdekében legtöbbször eleve megelőzte főszerkesztőjét. A főszerkesztő (szerkesztő, rovatvezető) pedig – ki meggyőződésből, ki a hatalommal való párbeszéd fenntartásától jobbat remélve, ki megtörve, rossz lelkiismerettel, ki karrierizmusból – vállalta a cikkek korrekcióját. Az igazán meglepő a „főcenzor” szerepeltetése, aki hol baráti kérésként, hol káromkodva, fenyegetőzve kéri számon a főszerkesztőt az a részt, amely végül meg se jelent.

Nála van az eredeti kézirat, tud a szerkesztőségi beszélgetésekről, azaz érzékelhetjük, hogy több csatornán is betekintése van a lapnál dolgozók munkájába: nyilván van rendszeres informátora a nyomdában, a szerkesztőségben, de elég egyértelmű, hogy bizonyos kijelentések belügyi vonalon is eljutnak hozzá. Viszonya a főszerkesztővel ambivalens, egyszerre érezhetjük, hogy összeköti őket a párt, az alapvető cél, a konyakozás melletti „fegyverbarátság”, ám abba egyben kódolva vannak a heves szóváltások, sértések, konfliktusok. A filmbeli Erdős a főszerkesztőknek azt a típusát képviseli, aki régi párttagként jól ismeri az asztal túloldalán ülő partnerét, és van ereje visszautasítani a támadásait, van tekintélye, háttere megvédeni újságíróit.

1956

Az egyik legfőbb tabu, 1956 szintén szerepel a filmben. 1956-ot nem volt tilos megemlíteni az ötvenes évek végén. Az 1957-es lapokban még bőven találkozunk az „ellenforradalom” eseményeinek felidézésével, persze a párt vezető testületei által elfogadott értelmezés szerinti keretekbe illesztve. Aztán szép lassan kikopott a lapokból, hogy egy-egy november eleji – véletlenül sem október 23-i – vezércikk, tudósítás foglalkozzon a történetekkel, elsősorban az új kormány megalakulása, a konszolidáció és az azóta végbement fejlődés oldaláról.

Az első nagyszabású múltidézésre pont a regény és a film születésének idején – 1981-ben a forradalom 25. évfordulója alkalmából – került sor, amelyben a prímet a rádió, a televízió és a Népszabadság történeti sorozatai vitték. Annak hivatalos fórumon való nyílt képviselete, hogy forradalom volt – ahogy Éva tette a szerkesztőségi értekezleten – rövid úton való elbocsátást eredményezett volna 1959-ben. Az újságírók 1956-os szerepét a pártvezetés nagyon negatívan ítélte meg: kezdve a Petőfi-kör június 27-i sajtóvitájától, az augusztus és október közti „leszabaduló” sajtón át, a november-decemberi sztrájkokig, illetve a Kádárt és Szirmait bombázó újságíró-küldöttségekig, amelyek egy olyan sajtót akartak, amelyben nincsenek monopóliumok, információs verseny van az olvasóért, és az újságíró kritikát gyakorolhat a párt döntései felett, nem köteles az aktuális pártvonalhoz igazítani szocialista elkötelezettségét.

1958-1959-ben, mikor a forradalom előtti újságírók mintegy 30 százaléka már nem dolgozott a sajtóban, pár hónappal Nagy Imre kivégzése után – amelyre szintén elhangzik utalás a filmben – még rengeteg a bizonytalanság, merre fordul a politikai vezetés, melyik irányba leng ki a kétfrontos harc, és egyáltalán, nem fordítja-e vissza a konszolidációt egy váratlan esemény.

Megszűrt információk a tsz-ből

Ebben a helyzetben hirdette meg a párt az utolsó nagy mozgósító kampányát, az 1958–1961 közti kollektivizálást. A téesz-szervezés szintén nem volt tiltott téma, sőt a téli kampányidőszakokban a lapokat ellepték a szervezési riportok, az újságírók – akárcsak a filmbéli Éva, Lívia és Fiala – járták a falvakat, ám amit tapasztaltak, csak erősen szűrve írhatták meg. Az 1959-1960-as téli kampányban például a pártvezetés is határozatlanban ismerte el, és ítélte el a szervezés során előforduló durvaságokat. Ám, hogy mit írhattak meg konkrétan ezekből a lapok, az más kérdés: egy-egy cikk említett fenyegető, szitkozódó agitátorokat, de nyomban beszámoltak az eset rendbetételéről is.

Kivételes a következő részlet, amelyben a szabolcsi megyei lap – tán szándékoltan, tán ügyetlenül – groteszk módon tálalta a „népnevelő” és a gazda vitáját: „Egyszer hangosan beszélt velem az egyik agitátor, és visszakiáltottam, hogy itt ne ordibáljon, és vegye tudomásul, ha a kötelet ide kötik is, akkor sem írom alá... Hanem a nyehességbe, bolond fejjel úgy megszorítottam a saját nyakamat, amikor mutattam, hogy na!” Maga Galgóczi is írt tsz-riportot, méghozzá szülőfalujáról, Ménfőcsanakról az Élet és Irodalomban.

Az irodalmi-közéleti hetilap az olvasói kör és réteg szerint differenciáltan kezelt sajtóstruktúrában viszonylag nagyobb teret engedhetett a kritikának: a riportban Galgóczi leírt olyan ritkán tálalt tényeket, mint hogy vannak téeszek, ahol kifejezetten alacsony jövedelemhez jutnak csak a parasztok, egyes téeszekben nehezen indul be a munka, a tagság „elingadoz” néhány százezer forintot, hogy a friss téeszekben van mód lopásokra, visszaélésekre, hogy az emberek nehezen barátkoznak a közössel. Az író nő filmbeli alteregója is megírja a maga téeszriportját, a nem tolerált tényfeltáró-leleplező stílusban.

Nem rajzolunk mellbimbót

A merészebb felvetések közé tartozott a rendőri igazoltatások, a gépfegyveres határőrök, a tragikusan végződő tiltott határátlépési kísérlet bemutatása is. Szirmai Istvánról, a sajtóra az 1956-ot követő évtizedben talán legnagyobb befolyással bíró politikusról járta, hogy egyik pártfogoltjának, akinek a rendőrségre tett megjegyzései miatt meggyűlt a baja hivatalos szervekkel, azt vetette a szemére: ha meg ilyen jól tudja, hogy ez egy rendőrállam, minek hangoztatja. Ám Éva és Lívia viszonyának ábrázolása legalább akkora tilalomfának számított, mint a számtalan politikai utalás.

Pláne, hogy az egyik jelenetben Éva kifakad az őt gátlásosan, de tola kodoán kérde zgető nyomozónak, és világgá kiáltja, hogy is fest két nő között a nyers testiség. A vezetést eleve végtelen prűdéria hatotta át: ahogy C. Molnár Emma a film utáni beszélgetésben megjegyezte, a korszakban a házastársi hűség két legnagyobb őrzője a Vatikán és a moszkvai Kreml volt. Annak ellenére állíthatjuk ezt, hogy a képes magazinokban, filmekben a közönség és az illetékes ítések azért a hatvanas évektől kezdve hozzászokhattak a női test látványához. A Ludas Matyi a hetvenes években már-már egy szocialista erotika magazint is pótol t karikatúráival, noha sokáig élt a szabály: nem rajzolunk mellbimbót. Allítólag előfordult, hogy egy illetlen képet felsőbb utasításra egy téesz-melléküzemágban kellett kiigazítani, hogy a lap a standokra kerülhessen.

Azonos neműek társasága

Az előadónő ugyanakkor arra emlékeztetett, hogy Éva és Lívia viszonya nem az erotikáról szól, és személyes tragédiájuk messze nem egy politikai rendszer sajátossága. Lívia a nőies nő, a csordultig teli érzékiség, aki képes magához vonzani mindenkit, az „elnöknek született” tsz-vezértől kezdve kolléganőjéig. A két nő kapcsolatában lényegében egy anya-gyermek viszony tárul a szemünk elé, amelyben a simogatások, egymás becézései azt közvetítik, „mekkora öröm számomra a te létezésed”. Két, szerepéből kiesett gyermek gyengédség iránti vágyakozása tört utat magának. Nem találunk abban semmi meglepőt, ha két nő együtt vásárol, kávézik, szórakozik, egymás előtt próbálgatják ruháikat, megérintik egymást.

Feltöltődni elsősorban azonos neműek társaságában tudunk, a fenti példán túl gondoljunk csak a pókerező, meccsre járó férfiakra, míg a nő és a férfi kiegészíti egymást, egyúttal el is szívja egymás energiáit. Ám – ha nem is tudatosan –

választóvonalnak tekintjük, hogy nemiségük megélésének hiányát pótolják-e egymással kétségbeesetten, vagy nőiességük érzelmeit, örömét osztják meg egymással. C. Molnár Emma szerint a leszbikus kapcsolatban ez az élménykereső, női mintázatokat érzelmeiben is megosztó jelleg az általános.

A nő maradjon nő

Karinthy H. G. Welshez írt levelében azt írja, „járván a világot, embert még nem láttam soha, a szó eszmei értelmében, – amit láttam, az vagy férfi volt, vagy nő”. Az előadónő kiemelte, az életet az egyes ember csak saját nemében tudja leélni, amelynek mintázatait gyermekként szívja magába. A szülőszobán nem hiába mondják: fia született, lánya született, azaz megerősítik, innentől a szülők, elsősorban az anya szerepe, hogy férfit, nőt neveljen a gyermekből. Akitől ezt a mintát elvonják – márpedig C. Molnár Emma szerint intézményeink zöme, így az óvoda, iskola is, ezt teszi – az úgy érzi, kirántották alóla a talajt, önmagát keresi.

A nemek, a gender különbözőségével szembeni intolerancia kezdetei a 18. század végéig nyúlnak vissza: az akkor Európa nyugati felén kialakulófélben lévő gyáripar számára nem számított más, mint az olcsó munkaerő, amelynek nincs neme. A 20. században vált tömegessé, hogy a felcseperedő gyermekeket „kiléptetik” a nemükből, amely élharcosainak éppen az egyenlőséget rosszul értelmező női mozgalmak számítanak. Az egy minta, egy igazság jegyében éppen azt utasítják el, hogy saját másságunk miatt férfiként és nőként tekintsünk a világra, hogy szép élményeket, tükröződések alakítsunk ki magunkban a világról, amelyek jól megférnek egymás mellett.

A nemünkkel való harmóniát ugyanakkor ne tévesszük össze a társadalomban lévő dominanciaviszonyokkal, azokkal az automatizmusokkal és mechanizmusokkal, amelyek fenntartják, hogy számos szervezetben férfitöbbség és férfias kultúra maradjon fenn. Hiszen az éppenséggel a nőiességük elfojtására kényszeríti a nőket., azaz arra, hogy férfias mintázatok szerint viselkedjenek. Ez viszont nemcsak az egyénnek okoz feszültséget, de a közösséget is megfosztja a szempontok, valóságészlelések valódi gazdagságától.

FILMKLUB

*Az Anno Filmklub a következő alkalommal 2010. március 3-án jelentkezik Elia Kazan 1947-ben készült *Úri becsületszó* című filmjével. A vendég ez alkalommal Erős Ferenc pszichológus lesz. A filmen és a beszélgetésen való részvétel továbbra is ingyenes.*